

DROBNOSTI

ŘEŠENÍ VZTAHU STÁTU A CÍRKVE V POLSKU A ČSR PO PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLCE

JAROSLAV VACULÍK

The problem of demarcating church dioceses to fit in with the borders of new states arose following the end of the First World War. As the pope had declared that he did not consider the successor states to be the successors of the defunct powers, the new state structures were forced to enter into negotiations with the Holy See on new arrangements of their mutual relations. Talks with largely Catholic Poland ended successfully in 1925 with the closure of a Concordat which demarcated dioceses in line with the borders of the new state and regulated mutual relations in accordance with the Polish constitution.

The religious situation in the Czechoslovak Republic was complicated by the "Away from Rome" movement which caused great numerical losses to Czech Catholicism in the first years of the republic. The number of Roman Catholics in the Czechoslovak Republic fell from 11.7 million in 1910 to 10.4 million in 1921. The greatest fall in numbers occurred in Bohemia (20 %), while the decline in Moravia and Silesia amounted to just 4 %. The industrial areas of Plzeň, Kladno, Prague and northwest Bohemia, and the Ostrava region in Moravia, were the worst affected. On the whole, more men than women left the Catholic Church. 76 % of men and 80 % of women in the Czech Lands declared themselves to be Catholics.

Key words: after WWI; Poland; Czechoslovakia; state; church.

Po skončení první světové války vyvstal problém ohraničení církevních diecézí v souladu s hranicemi nových států. Jelikož papež prohlásil, že nepovažuje nástupnické státy za nástupce zaniklých mocností, byly nové státní útvary nuceny zahájit se Svatým stolicem jednání o nové úpravě vzájemného vztahu.

Jednání s převážně katolickým Polskem skončilo úspěšně v roce 1925 uzavřením konkordátu, který provedl ohraničení diecézí ve shodě s hranicemi nového státu a upravil vzájemné vztahy v souladu s polskou ústavou. Věřící a duchovní podléhali místnímu ordináři. Sjednocené Polsko mělo 18 mil. římskokatolíků v 15 diecézích a 3,5 mil. řeckokatolíků ve třech diecézích. Pro latinský ritus existovalo pět provincií, a to hnězdensko-poznaňská, varšavská, vilenská, Lvovská a krakovská, pro řeckokatolický ritus působila provincie Lvovská a pro arménský ritus arcidiecéze Lvovská.¹

Cenným politickým ziskem bylo podřízení apoštolského administrátora v Gdaňsku nunciovi ve Varšavě. Papež se uvolil před jmenováním arcibiskupů a biskupů ujistit se, že polský prezident nemá proti nim námitky politického rázu. Tito ordináři museli před nástupem do funkce složit přísahu věrnosti Polské republice. V neděli a ve státní svátek 3. května se kněží museli mod-

¹ BUŠEK, V.: *Poválečné konkordáty*. Bratislava: Academie, 1926, s. 33–34.

lit za zdar Polské republiky a jejího prezidenta. Biskupové, klerici a věřící se mohli svobodně stýkat se Svatým stolicem. Duchovní, řeholníci a seminaristé byli vyňati z vojenské služby.

Konkordát věnoval značnou pozornost také otázce církevního jmění, které dle čl. XIV. nemohlo být postiženo žádným právním opatřením, které by měnilo jeho určení, bez souhlasu církevní vrchnosti.² V každé diecézi měl biskup zřídit komisi, která měla dbát na záchranu starobylých kostelů, uměleckých předmětů a archivních dokumentů. Polská vláda uznala vlastnictví právnických osob duchovních a řeholních ke všem nemovitým i movitým statkům. Otázka statků, které byly církvi odňaty předchozími okupačními mocnostmi a které se v tuto dobu nacházely v držení polského státu, měla být upravena pozdější dohodou. Až do té doby zaručoval polský stát církvi roční dotace ve výměře nikoli menší, než byla hodnota dotací, které církvi poskytovaly ruský, pruský a rakouský stát. V případě parcelování těchto statků mělo biskupství obdržet maximálně 180 ha, biskupský seminář také 180 ha a farnost 15–30 ha. Církve se tedy nevzdala zabraného majetku, který byl ve správě náboženských matic, a revindikovala jej zpět. Preferovala tak vlastní nemovitosti před státními dotacemi. Při dotacích kléru byli duchovní postaveni na úroveň státním úředníkům.

Podle článku XXIV. se církve nestavěla v cestu pozemkové reformě a byla ochotna dobrovolně se vzdát v zájmu země části majetku ve výměře, kterou sama uznala za vhodnou a sama si vybrala pozemky, které měly být v rámci reformy odprodány. Každý kongregační a řádový dům si mohl ponechat nejméně 180 ha orné půdy. Konkordát zajišťoval každé církevní právnické osobě bezpečnou základnu nemovitého majetku.

Ve školské oblasti se církve omezovala na své vlastní pole působnosti, tj. na vyučování a učitele náboženství. Povinné vyučování katolického náboženství se netýkalo nekatolíků. Ve všech diecézích měla katolická církev semináře. Na státních univerzitách existovaly fakulty katolické teologie.

Apoštolský nuncius přibyl do Varšavy již v roce 1917. Formální hlavou římskokatolické církve byl primas, kterým byl před rozdělením Polska metropolita hnězdenský, po vytvoření kongresového Polského království 1815 metropolita varšavský, který po sjednocení Polska v roce 1918 získal podporu nuncia i Apoštolského stolce. V té době byl varšavským arcibiskupem Aleksandr Kakowski (1861–1938), který podpořil májový převrat Józefa Piłsudského v roce 1926.

Hlavou řeckokatolické církve byl lvovský arcibiskup Andrej Šeptyckyj, který byl za Velké války vypovězen ruskou vládou do Suzdal. Řeckokatoličtí duchovní byli velmi aktivní již v době rakouské monarchie, protože představovali jádro nepočetné ukrajinské inteligence. Z ukrajinských poslanců rakouského parlamentu tvořili řeckokatoličtí kněží 40 %.³ Řeckokatolická církev měla hustou síť farností: v arcidiecézi lvovské 789, diecézi stanislavovské 435 a přemyšlské 759. Působily zde tři mužské a jedna ženská řehole.⁴ Počet duchovních uniatské církve prudce rostl: z 1676 v roce 1924 na 2375 v roce 1938. Řeckokatoličtí duchovní svou politickou angažovanost manifestovali zvláště v obdobích největšího napětí v polsko-ukrajinských vztazích. Naproti tomu lvovský metropolita arménského ritu aktivně podporoval polské národní demokracie, kteří prosazovali polonizaci východního pohraničí.⁵

² Konkordat Polski 10. 2. 1925, Artykul XIV. Dostupné na <http://spep.prf.cuni.cz/dokument/konpol.htm>, [Cit. 18. 5. 2014].

³ SANOJCA, K.: *Relacje polsko-ukraińskie w szkolnictwie państwowym południowo – wschodnich województw Drugiej Rzeczypospolitej*. Kraków 2013, s. 356.

⁴ Podrobněji MYSHCHYSHYN, I. – TCURA, S.: *Contribution of orders and institute of consecrated life of Ukrainian Grek-Catholic Church to the formation of national consciousness of Ukrainian children and youth*. In: *Czech-Polish Historical and Pedagogical Journal* 6, 2014, 1, s. 20–29.

⁵ CZUBIŃSKI, A.: *Dzieje najnowsze Polski do roku 1945*. Poznań 1994, s. 122.

Polská vláda usilovala, aby nekatolické církve nebyly podřízeny zahraničnímu ústředí. Týkalo se to především církve pravoslavné, která byla početně zastoupena ve východním pohraničí, kde vedla spory o kostely, které katolíkům odebral bývalý carský režim. Pravoslavná církev byla zpočátku podřízena moskevskému patriarchátu, teprve v roce 1922 se stala autokefální a v jejím čele stanul varšavský metropolita. Organizačně se dělila na pět diecézí: varšavsko-chelmskou, grodněnskou, vilenskou, podleskou a volyňskou. Pozici pravoslavné církve v Polsku oslabovala skutečnost, že v jejím čele stála hierarchie ruského původu, která neměla pevnou podporu u řadových věřících – Ukrajinců a Bělorusů. Z jedné strany byla ohrožována expanzí katolicismu, z druhé idejemi komunismu. Pocit ohrožení a slabosti doprovázené nutností vytvořit podmínky pro nezbytnou činnost církve činil z pravoslavné hierarchie partnera vlády ochotného k ústupkům.⁶

V Polsku byly zastoupeny také obě hlavní protestantské denominace. Reformovaná církev měla konzistoře ve Varšavě a Vilně, počet věřících se pohyboval mezi 10–20 tisíci. Evangelíci augsburského a reformovaného vyznání měli na Varšavské univerzitě Protestantickou teologickou fakultu.⁷

Náboženskou situaci v ČSR komplikovalo hnutí Pryč od Říma, které v prvních letech republiky způsobilo českému katolicismu velké číselné ztráty. Počet římských katolíků poklesl na území ČSR od roku 1910 do roku 1921 z 11,7 mil. na 10,4 mil. K největšímu snížení došlo v Čechách, a to o 20 %, zatímco na Moravě a ve Slezsku šlo jen o 4 %. Postiženy byly především průmyslové oblasti Plzeň, Kladno, Praha a severozápadní Čechy, na Moravě pak Ostravsko.⁸ Vcelku odpadali od katolické církve více muži než ženy. V českých zemích se hlásilo ke katolické církvi 76 % mužů a 80 % žen.

Odpadlí katolíci se stávali buď nevěřícími nebo vstoupili do nové Církve československé, která měla v roce 1921 v ČSR 525 tis. příslušníků. Bez vyznání bylo 725 tisíc obyvatel. V hlavním městě Praze počet katolíků klesl na 58 %, zvláště na průmyslové periferii. Bezkonfesijní měli v Praze převahu hlavně v těch průmyslových odvětvích, kde převládaly odborové organizace sociálnědemokratické nebo komunistické, Církev československá pak ve vrstvách hlásících se k národním socialistům.

Vztahy mezi katolickou církví a státem se zkomplikovaly v roce 1925 v souvislosti se zavedením památného svátku M. Jana Husa. Vatikán sice protestoval, ale velice mírným tónem.⁹ Prezident Tomáš Garrigue Masaryk převzal nad oslavami protektorát a na Hradě nechal vyvěsit husitskou černou vlajku s rudým kalichem. Papežský nuncius Francesco Marmaggi odjel následujícího dne na protest z Prahy. Okázalé oslavy Husa rozhořčily také katolické Slováky a Němce.

Zásluhou ministra zahraničních věcí dr. Edvarda Beneše se podařilo všechny problémy přerokovat několikaletým jednáním, jehož výsledky byly parafovány 17. prosince 1927 zástupci obou stran sekretářem Kongregace pro zahraniční záležitosti Franceskem Borgongini-Ducou a náměstkem ministra zahraničních věcí prof. Kamilem Kroftou. Vláda vyjádřila 20. ledna 1928 souhlas s obsahem Modu vivendi mezi ČSR a Svatým stolcem. Vstoupil v platnost 2. února 1928.

V prvé řadě bylo dosaženo shody, že žádná část ČSR nebude podřízena ordináři, jehož sídlo je za hranicemi československého státu.¹⁰ Také řeholní řády a kongregace neměly podléhat představeným provinciálních domů v cizině.

⁶ PAPIERZYŃSKA-TUREK, M.: *Między tradycją a rzeczywistością*. Warszawa 1989.

⁷ KOSMAN, M.: *Dějiny Polska*. Praha 2011, s. 274.

⁸ DOLEŽAL, J.: *Český kněz*. Praha, 1931, s. 9–11.

⁹ KLIMEK, A.: *Boj o Hrad I*. Praha: Panevropa, 1996, s. 339.

¹⁰ Modus vivendi. Úmluva mezi RČS a Svatým stolcem sjednaná v lednu 1928. Dostupné na <http://spep.prf.cuni.cz/dokument/modus.htm>. [Cit. 17. 5. 2014]. Kriticky k Modu vivendi srv. HOBZA, A.: *Modus vivendi. Politický koncordát uzavřený mezi vládou Československou a Vatikánem*. Praha 1930.

Svatý stolec před jmenováním arcibiskupů a diecézních biskupů měl oznámit československé vládě jméno kandidáta, aby se ujistil, že vůči němu nejsou námitky politického rázu. Zároveň museli být československými státními příslušníky. Uvedení hodnostáři před nastoupením do své funkce museli složit přísahu věrnosti československému státu, kde slibovali, že neučiní nic, co by bylo proti bezpečnosti a integritě ČSR.¹¹

ČSR vycházela z názoru, že není důvod k uzavírání konkordátu, který by státu nemohl dát více, než zaručovaly již platné zákony. Ohraničení diecézí bylo nejen v zájmu státu, ale i církve, a proto nebyl důvod ke zřeknutí se plné státní suverenity.

Proces provádění modu vivendi trval až do druhé poloviny 30. let 20. století. S novým rozhraničením diecézí souvisela také otázka církevních statků a občasný nesouhlas věřících i hierarchie. Úprava se týkala zejména jihozápadního Slovenska, kam zasahovala maďarská ostřihomská arcidiecéze, dále slovenských diecézí Košice a Rožňava a rumunské diecéze Satu Mare, stejně jako řeckokatolických eparchií mukačevské se sídlem v Užhorodu a prešovské. V českých zemích šlo o území rakouské diecéze Sv. Hypolit a arcidiecéze Vídeň a zejména německé diecéze Vratislav.

V důsledku obtíží ze strany nacistického Německa zůstala nevyřešena otázka Kladska a slezských vikariátů. Teprve v roce 1972 bylo Kladsko připojeno k vratislavské arcidiecézi a arcikněžství Ketř k diecézi Opolí. Až v roce 1977 byla dokončena vnější delimitace, když byly slezské vikariáty včleněny do olomoucké arcidiecéze, na Slovensku byla z trnavské administratury vytvořena arcidiecéze a apoštolská administratura na území patřícímu dříve diecézi Satu Mare byla včleněna do košické diecéze. Prešovská eparchie byzantského ritu zůstala přímo podřízena Apoštolskému stolci.¹²

¹¹ BEDNÁŘ, F. (ed.): *Sbírka zákonů a nařízení ve věcech náboženských a církevních*. Praha: Husova československá evangelická fakulta bohoslovecká, 1929.

¹² NĚMEC, D.: *Modus vivendi z roku 1928 z pohledu kanonického práva*. In: *Dialog Evropa* 14, 2004, s. 30.